

ساخت و اعتباریابی مقیاس سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمدان

محسن گل پرور^۱
محمدرضا مصاحبی^۲
حسن عابدینی^۳
زهرا ادیبی^۴
فهیمه عبدلی^۵

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۰/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۳/۱۱/۰۶

چکیده

زمینه: طی سال‌های اخیر روان‌شناسان معنویت را به عنوان یکی از سازه‌های بسیار موثر بر حوزه‌های مختلف زندگی معرفی نموده‌اند. پژوهشگران در نقاط مختلف دنیا نیز این پدیده از جهات مختلف مورد بررسی و پژوهش قرار داده‌اند. **هدف:** هدف این پژوهش تهیه مقیاس سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمدان بود. **روش:** جامعه آماری پژوهش سالمدان شهر اصفهان بودند که از میان آن‌ها، ۲۴۵ نفر از طریق نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. ابزارهای پژوهش شامل مقیاس سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی محقق ساخته بودند. داده‌ها از طریق تحلیل عامل اکتشافی و تاییدی، محاسبه ضریب پایایی (آلفای کرونباخ)، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل واریانس چند متغیری تحلیل گردید. **یافته‌ها:** نتایج نشان داد که مقیاس سرمایه معنوی با بیست و یک سوال و مقیاس بهزیستی معنوی با هشت سوال از روایی سازه مناسبی برخوردار هستند. آلفای کرونباخ خرده مقیاس‌های سرمایه معنوی (ارزش‌گرایی معنوی، خلوت با خدا، اهمیت معنویت و تاثیرگذاری معنوی) به ترتیب برابر با ۰/۸۷، ۰/۸۴، ۰/۸۶ و آلفای کرونباخ مقیاس بهزیستی معنوی برابر با ۰/۸۹ به دست آمد. همچنین نتایج نشان داد که بین سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمدان غیر ساکن در سرای سالمدان و سالمدان ساکن در سرای سالمدان دولتی و خصوصی تفاوت معناداری وجود دارد ($p < 0/01$). بحث و نتیجه‌گیری: با توجه به نقش موثر و سازنده سرمایه معنوی

۱. نویسنده رابط: دانشیار گروه روان‌شناسی صنعتی و سازمانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

drmgolparvar@gmail.com

۲. مربی گروه روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

۳. کارشناسی ارشد روان‌شناسی صنعتی و سازمانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

۴. کارشناسی ارشد روان‌شناسی صنعتی و سازمانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

۵. کارشناسی ارشد روان‌شناسی صنعتی و سازمانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان).

در زندگی سالمندان، پژوهشگران می‌توانند پرسشنامه‌های ساخت و ارائه شده در این پژوهش را برای مقاصد پژوهشی و کاربردی در ایران مورد استفاده قرار دهند.

واژگان کلیدی: سرمایه معنوی، بهزیستی معنوی، سالمندان، سرای سالمندان.

مقدمه

نقش معنویت^۱ در سال‌های اخیر توجهات فزاینده‌ای را به خود جلب نموده و پژوهش‌های زیادی تاکنون در باره اثرات آن بر زندگی سالمندان انجام شده است (کالک‌اشتاین و تاور^۲، ۲۰۰۹؛ هاج، بونی فاس و چو^۳، ۲۰۱۰؛ اسکاروپسکی، فیچت، اوانز و مندز^۴، ۲۰۱۰). یکی از جدیدترین سازه‌ها در حوزه مطالعات معنویت، سرمایه معنوی^۵ است (ویت‌فورد، ۲۰۰۷). مطرح شدن معنویت به عنوان بعدی از سرمایه انسانی از قرن هجدهم آغاز شده و سپس از دو تا سه دهه پیش به طور صریح تحت عنوان سرمایه معنوی پا به عرصه متون علمی گذاشته است (ویت‌فورد^۶، ۲۰۰۷؛ یوسف^۷، ۲۰۱۱). از نظر لغوی، سرمایه به معنای ثروت در قالب پول، دارایی یا منابعی است که منجر به کسب سود و منافع می‌شود (گراسیا^۸، ۲۰۱۲). این تعریف اگر چه بیشتر بر سرمایه اقتصادی متمرکز است ولی تاکید بر منابعی که منجر به منافع برای افراد می‌شود این امکان را که بسیاری دیگر از پدیده‌ها از جمله معنویت را نیز بتوان یک منبع روانی-معنوی که می‌تواند منافع محسوس و نامحسوس روان‌شناختی، اجتماعی و حتی جسمی به دنبال آورد فراهم می‌سازد. تاکنون سه دسته تعریف، یکی سرمایه معنوی به عنوان سرمایه دینی^۹، دیگری سرمایه معنوی به عنوان عاملی معنابخش به زندگی و در آخر سرمایه معنوی در قالب دلبستگی به خدای متعال^{۱۰} برای این پدیده معرفی شده است (لیو^{۱۱}، ۲۰۱۱).

1. spirituality
2. Kalkstein & Tower
3. Hodge, Bonifas & Chou
4. Skarupski, Fitchett, Evans & Mendes
5. spiritual capital
6. Waetford
7. Yusuf
8. Gràcia
9. religion capital
10. attachment to God
11. Liu

در تعریفی لیو (۲۰۱۱) سرمایه معنوی را نیرو و نفوذ حاصل از دل‌بستن به نیروی مافوق بشری^۱ دانسته و آن را موجب آرامش، تلاش هدفمند و امیدواری غایت‌نگر^۲ معرفی کرده است (لیو، ۲۰۱۱). در دین اسلام نیز معنویت در قالب پابندی به رفتارها و باورهای مذهبی همراه با دل‌بستگی، توکل و امید به لطف و مدد بیکران الهی معرفی شده است (مطهری، ۱۳۶۵؛ حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۲؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰). در واقع معنویت در اسلام در سایه عمل به دستورات خداوند متعال در زندگی انسان و بر پایه خدا و یاد خدا، عبادت، اخلاص، دعا، عمل خداپسندانه، توسل، نماز اول وقت، زهد، همدردی و همدلی با ضعفاء، محرومان، بیچارگان و افتادگان به منصف ظهور می‌رسد (نصر، ۱۳۹۱). به لحاظ عملی منبع لایزال الهی و عمل به دستورات خالق بی‌بدیل هستی، همچون سرمایه‌ای بی‌پایان انرژی عظیمی را به انسان عطا می‌کند (حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۲؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰). از این نگاه، سرمایه معنوی عاملی برای تلاش هدفمند با تکیه بر منبع حمایتی و انرژی‌زای خالق بخشنده و مهربان هستی است (فاروقی، ۲۰۰۶) که در سایه توجه دائمی به خداوند آفریدگار جهان هستی، سرمایه‌ای گران‌بها و ارزشمند برای انسان‌ها در سنین مختلف، به ویژه در سنین سالمندی ایجاد می‌کند (یوسف، ۲۰۱۱).

به دلیل این که سرمایه معنوی ماهیت انرژی‌بخش دارد و به عنوان یک منبع روانی-معنوی دستاوردها و منافع قابل توجهی را برای افراد به ارمغان می‌آورد، باعث می‌شود تا افراد در لحظات مواجهه با مصائب و دشواری‌ها با تکیه به منبع لایزال الهی، صبر و بردباری به خرج دهند. از طرف دیگر هرچه دل‌بستگی به اصول معنوی و مذهبی در افراد نیرومندتر باشد آن‌ها را در زمان مواجهه با مشکلات امیدوارتر خواهد نمود. دلیل این امر آن است که معنویت‌گرایی دارای زیربنای حکمت‌گرایی مبتنی بر دخالت یک نیروی فرافردی (خداوند متعال) در امور انسان‌ها است. تکیه بر ارزش‌های معنوی نظیر اعتماد، ارزشمندی و کرامت انسان، باور به اهداف متعالی در زندگی انسان شکلی از اعتماد و به دنبال آن تأثیرگذاری معنوی را فراهم می‌نماید (بویر^۳، ۲۰۰۸؛ کونینگ^۱، ۲۰۰۹). از طرف

1. extra-human power
2. futurism hope
3. Boyer

دیگر سرمایه معنوی به سان هر منبع سرمایه‌ای دیگر لزوماً در لحظات و مواقع مختلف باید تقویت شود و چنین تقویتی از طریق راز و نیاز و خلوت با خدا رابطه مستقیم دارد. به معنای دیگر آن گاه که انسان در فضای خلوت ذهن خود فرصتی می‌یابد تا با قادر مطلق راز و نیاز کند به همان میزان بر منبع سرمایه معنوی خود می‌افزاید (مطهری، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۲؛ حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۲؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ وودبری^۲، ۲۰۰۳؛ زوهار و مارشال^۳، ۲۰۰۴؛ جیتسکو، اوکونل و پچینو^۴، ۲۰۰۹؛ لیو، ۲۰۱۱؛ یوسف، ۲۰۱۱؛ کل‌سو-رایت^۵، ۲۰۱۲).

همزمان با پژوهش‌هایی که به مفهوم‌سازی معنویت و سرمایه معنوی توجه داشته‌اند، تلاش‌های برخی پژوهشگران دیگر به ساخت و ارائه ابزارهای سنجش معنویت و دینداری در بین افراد سالمند معطوف بوده است. از میان خیل قابل توجه این ابزارها می‌توان به مقیاس تجربه معنوی روزانه، مصاحبه معنوی با افراد پیر و بیمار و مقیاس چند بعدی معنویت و دینداری اشاره کرد (استیوارت و کوئسکی^۶، ۲۰۰۹؛ بیلی و روسیو^۷، ۲۰۱۰؛ آندروود^۸، ۲۰۱۱). ابزارهای موجود که به بخشی از آن‌ها اشاره شد، هیچ‌یک به‌طور صریح به سنجش سرمایه معنوی در میان سالمندان توجه نداشته‌اند. مشخصه‌هایی نظیر کسب حمایت معنوی، نیروبخشی، نشاط و هدف‌مندی معنوی که خود به دستاوردهای ارزشمند و زاینده در زندگی منجر می‌شوند، بدون تردید معنویت را در جایگاه یک منبع سرمایه‌ای قرار می‌دهد (مطهری، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۲؛ واچون، فلیون و آشیل^۹، ۲۰۰۹؛ هان و ریچاردسون^{۱۰}، ۲۰۱۰؛ آواستی^{۱۱}، ۲۰۱۱؛ سنوت^{۱۲}، ۲۰۱۱)، و باعث می‌شود تا بتوان

1. Koenig
2. Woodberry
3. Zohar & Marshall
4. Jeitschko, O'Connell & Pecchenino
5. Kelso-Wright
6. Stewart & Koeske
7. Bailly & Roussiau
8. Underwood
9. Vachon, Fillion & Achille
10. Han & Richardson
11. Awasthi
12. Sennott

معنویت را به عنوان یک منبع سرمایه‌ای مفهوم‌سازی کنیم (هان و ریچاردسون، ۲۰۱۰؛ اوکونل و اسکوینگتون^۱، ۲۰۱۰). در کنار مفهوم‌سازی‌های نظری در باب سرمایه معنوی، آنچه که برای سالمندان دارای اهمیت است، پیامدهای باارزشی است که معنویت برای انسان در زندگی به ارمغان می‌آورد (تایلر، کاترز و جکسون^۲، ۲۰۰۷؛ وینک، آرتسن و شوورز^۳، ۲۰۰۸). از میان مهمترین پیامدها که تاکنون برای معنویت در میان سالمندان و گروه‌های دیگر ذکر شده می‌توان به سلامت روان و بهزیستی اشاره کرد (یون و لی^۴، ۲۰۰۷؛ الیسون و فان^۵، ۲۰۰۸؛ واپسون و همکاران، ۲۰۰۹؛ هان و ریچاردسون، ۲۰۱۰؛ اوکونل و اسکوینگتون، ۲۰۱۰؛ آواستی، ۲۰۱۱؛ سنوت، ۲۰۱۱). به طور اختصاصی‌تر یکی از متغیرهای مرتبط با سرمایه معنوی، بهزیستی معنوی^۶ است.

به لحاظ سنتی، معنویت و بهزیستی معنوی به رفتارها و انتظارات معنوی و مذهبی محدود نمی‌شود، بلکه نوعی امیدواری در زندگی مبتنی بر رابطه همه جانبه با خود، دیگران و خداوند متعال است (بردلی، سالسمن، دب، آرنولد و سلا^۷، ۲۰۱۱). از نظر مفهومی نیز بهزیستی معنوی به این حقیقت باز می‌گردد که فرد توانسته در یک رابطه درون‌روانی با خود و نظام هستی در حوزه‌های معنا، هدف و ارزش‌ها در زندگی خود آرامش، صلح، نועدوستی، انسجام و سازگاری برقرار کند (کاتن، لی‌واین، فیتزپاتریک، دولد و تارگ^۸، ۱۹۹۹؛ کیم، کارور، اسپیلرس، کرامر و زایو^۹، ۲۰۱۱). برخی از شواهد و قراین موجود نشان می‌دهد که بهزیستی معنوی فراتر از متغیرهای شخصیتی و موقعیتی نظیر حمایت اجتماعی و ویژگی‌های روانی-شخصیتی، با توانایی مقابله و سلامت روانی و جسمی در افراد سالم و بیمار دارای رابطه است (بلوچر، کراوفورد، تران، گلدبرگ، روزنتال و

-
1. O'Connell & Skevington
 2. Taylor, Chatters & Jackson
 3. Vink, Aartsen & Schoevers
 4. Yoon & Lee
 5. Ellison & Fan
 6. spiritual well being
 7. Bredle, Salsman, Debb, Arnold & Cella
 8. Cotton, Levine, Fitzpatrick, Dold & Targ
 9. Kim, Carver, Spillers, Crammer & Zhou

همکار^۱، ۲۰۱۲). دسته شواهد دیگری نیز وجود دارد که نشان می‌دهد بهزیستی معنوی با احساس شادمانی، تسلط بر زندگی، تلاش هدفمند و امیدوارانه دارای ارتباط معنادار است (شارپ^۲، ۲۰۱۰).

در جمع‌بندی پایانی می‌توان گفت که بررسی منابع در دسترس به طور جدی حاکی از آن است که مفهوم‌سازی معنویت به عنوان سرمایه معنوی همراه با بهزیستی معنوی روز به روز در حال گسترش است (وودبری، ۲۰۰۳؛ زوهار و مارشال، ۲۰۰۴؛ جیتسکو و همکاران، ۲۰۰۹؛ لیو، ۲۰۱۱؛ یوسف، ۲۰۱۱؛ کیم و همکاران، ۲۰۱۱؛ کل سو-رایت، ۲۰۱۲؛ بلوچر و همکاران، ۲۰۱۲). این در حالی است که پژوهشگران در ایران با عدم دسترسی به ابزار سنجش برای سالمندان در مورد این دو سازه مواجه بوده و هستند. بنابراین ضرورت انجام پژوهش حاضر تهیه و ارائه ابزاری برای سنجش سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی در سالمندان بوده تا پژوهشگران علاقه‌مند بتوانند پژوهش‌هایی را به منظور بسط و گسترش دانش کنونی در ایران درباره سالمندان به مرحله اجرا در آورند. با توجه به همین نکته هدف اصلی از اجرای این پژوهش ساخت و ارائه مقیاس‌های سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی در میان سالمندان بوده است. مساله اصلی پژوهش حاضر این بوده که آیا مقیاس‌های سرمایه و بهزیستی معنوی سالمندان از پایایی^۳ و روایی^۴ مناسبی برخوردار هستند یا خیر؟

روش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های ساخت و اعتباریابی پرسشنامه است که طی آن از روش همبستگی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش را، سالمندان غیرساکن در سرای سالمندان، سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی و سالمندان ساکن در یک سرای سالمندان دولتی در شهر اصفهان در پائیز سال ۱۳۹۱ تشکیل داده‌اند، که از میان آن‌ها با استفاده از نمونه‌گیری در دسترس، ۲۵۰ نفر به عنوان نمونه برای این

1. Blotcher, Crawford, Tran, Goldberg, Rosenthal et al
2. Sharp
3. reliability
4. validity

پژوهش انتخاب شدند. حجم نمونه ۲۵۰ نفر بر مبنای توصیه‌های مطرح شده در حوزه حجم نمونه برای تحلیل عاملی انتخاب شد (ویلیامز و همکاران، ۲۰۱۰). انتخاب جامعه آماری از میان سالمندان در پژوهش حاضر با این هدف انجام شده تا بتوان ابزاری که با شرایط سالمندان تناسب داشته باشد، ارائه شود. پس از توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، پنج پرسشنامه (معادل ۲ درصد) به دلیل پاسخگویی ناقص، از تحلیل‌های نهایی کنار رفت، لذا گروه نمونه پژوهش به ۲۴۵ نفر (۱۰۰ نفر سالمند غیر ساکن، ۶۵ نفر ساکن سرای سالمندان خصوصی و ۸۰ نفر ساکن سرای سالمندان دولتی) تقلیل یافت (نرخ بازگشت ۹۸ درصد). از ابزارهای زیر برای سنجش متغیرهای پژوهش استفاده شده است.

ابزارهای پژوهش

۱) مقیاس سرمایه معنوی سالمندان

در ساخت مقیاس سرمایه معنوی سالمندان به این صورت عمل شد که ابتدا پیشینه در دسترس و نمونه ابزارهای ساخت و معرفی شده در حوزه معنویت (استیوارت و کوئسکی، ۲۰۰۹؛ بیلی و روسیان، ۲۰۱۰؛ آندروود، ۲۰۱۱) بررسی و سپس مخزنی سی و چهارسوالی اولیه برای پژوهش حاضر آماده شد. این مخزن سی و چهار سوالی، مخزنی بوده که پس از بررسی‌های تخصصی و انتخاب گویه‌هایی با مناسب‌ترین شرایط نوشتاری و پوشش حوزه‌های مطرح برای سرمایه معنوی، بالاخص معنویت‌گرایی معطوف به آموزه‌های اسلامی (مطهری، ۱۳۶۵؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ نصر، ۱۳۹۱) آماده شده است. این پرسشنامه دارای مقیاس پاسخگویی پنج‌گزینه‌ای (در حد بسیار کم = ۱ تا در حد بسیار زیاد = ۵) است. در ابتدا با استفاده از نظر متخصصان روایی صوری و محتوایی این پرسشنامه بررسی و تایید و سپس به منظور بررسی روایی سازه این پرسشنامه در این پژوهش تحلیل عاملی اکتشافی با چرخش از نوع واریماکس همراه با تحلیل عاملی تاییدی انجام شد. در تحلیل عاملی اکتشافی مشخص گردید که بیست و یک سوال از سی و چهار سوال دارای بار عاملی بسیار مطلوب بر چهار عامل هستند، لذا این بیست و یک سوال به عنوان سوالات

اصلی برای مقیاس سرمایه معنوی سالمندان برگزیده شدند. بیست و یک سوال نهایی در مجموع بر چهار عامل به نام‌های ارزش‌گرایی معنوی (۶ سوال)، خلوت با خدا (۶ سوال)، اهمیت معنویت (۶ سوال) و تاثیرگذاری معنوی (۳ سوال) قرار گرفتند. انتخاب چهار عامل بر اساس بررسی نمودار اسکری و مقادیر ویژه بالاتر از ۱ انجام شده است. انتخاب گویه‌ها برای این پرسشنامه بر مبنای بار عاملی بالاتر از ۰/۴ بر روی فقط یک عامل و نه بیشتر انجام شده است (ویلیامز، براون و انسمن، ۲۰۱۰). بنابراین گویه‌هایی که بار عاملی آنها کمتر از ۰/۴ بوده و بر بیش از یک عامل بار عاملی داشتند، از تحلیل کنار گذاشته شدند. با توجه به این شرایط بیست و یک سوال از پرسشنامه نهایی برای مقیاس سرمایه معنوی در نظر گرفته شد. مشخصات جزئی سوالات و عوامل این پرسشنامه به تفصیل در بخش یافته‌ها آمده است.

۲) مقیاس بهزیستی معنوی سالمندان

در ساخت مقیاس فرم کوتاه بهزیستی معنوی سالمندان نیز مانند مقیاس سرمایه معنوی، به این صورت عمل شد که ابتدا پیشینه در دسترس نظیر مقالات نمونه ابزارهای ساخت و معرفی شده در حوزه بهزیستی معنوی (کاتن و همکاران، ۱۹۹۹؛ بلوچر و همکاران، ۲۰۱۲؛ شارپ، ۲۰۱۰) بررسی گردید. پس از بررسی منابع، یک مخزن دوازده سوالی اولیه برای پژوهش حاضر آماده شد. این مخزن دوازده سوالی، مخزنی بوده که پس از بررسی‌های تخصصی و انتخاب گویه‌هایی با مناسب‌ترین شرایط نوشتاری و پوشش حوزه‌های مطرح برای بهزیستی معنوی سالمندان، بالاخص بهزیستی معطوف به آموزه‌های اسلامی (نصر، ۱۳۹۱) آماده شده است. این پرسشنامه دارای مقیاس پاسخگویی شش گزینه‌ای (کاملاً مخالفم = ۱ تا کاملاً موافقم = ۶) است. روایی صوری و محتوایی این پرسشنامه با دریافت نظر چند متخصص بررسی و تایید شد. برای بررسی روایی سازه این پرسشنامه در این پژوهش تحلیل عاملی اکتشافی با چرخش از نوع واریماکس همراه با تحلیل عاملی تاییدی انجام گرفت. در تحلیل عاملی اکتشافی مشخص گردید که هشت سوال از دوازده سوال

دارای بار عاملی بسیار مطلوب بر یک عامل هستند، لذا این هشت سوال به عنوان سوالات اصلی برای مقیاس بهزیستی معنوی سالمندان برگزیده شدند. انتخاب گویه‌ها برای این پرسشنامه بر مبنای بار عاملی بالاتر از ۰/۴ بر روی فقط یک عامل انجام شده است. مشخصات جزئی سوالات این پرسشنامه در بخش یافته‌ها به تفصیل آمده است. داده‌های حاصل از پرسشنامه‌های پژوهش از طریق ضریب همبستگی پیرسون، آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی با استفاده از دو نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۸ و AMOS نسخه ۱۶ تحلیل شد.

یافته‌ها

در جدول ۱، فراوانی و درصد فراوانی سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی و دولتی و سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان ارائه شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه نمونه پژوهش

ردیف	تغییر جمعیت شناختی	ابعاد متغیر جمعیت شناختی		سالمندان غیر ساکن		سالمندان ساکن سرای	
		مرد	زن	درصد فراوانی	درصد فراوانی	سالمندان دولتی	سالمندان خصوصی
۱	جنسیت	۴۸	۴۸	۲۷	۴۱/۵	۳۲	۴۰
۲		۵۲	۵۲	۳۸	۵۸/۵	۴۸	۶۰
۳	وضعیت تأهل	۱۴	۱۴	۲۶	۴۰	۳۱	۳۸/۸
۴		متاهل	۷۵	۷۵	۳۴	۵۲/۳	۴۴
۵		۱۱	۱۱	۵	۷/۷	۵	۶/۴
۶	تحصیلات	۴۱	۴۱	۳۸	۵۸/۵	۵۳	۶۶/۳
۷		ابتدایی و راهنمایی	۳۵	۳۵	۸	۷/۷	۱۴
۸		۲۳	۲۳	-	-	-	-
۹	سن	۱	۱	۲۲	۳۳/۸	۱۳	۱۶/۳
۱۰		اعلام نشده	۲۴	۲۴	۸	۱۲/۳	۵
۱۱		۵۱	۵۱	۱۵	۲۳/۱	۱۹	۲۳/۷
۱۲		۲۵	۲۵	۴۲	۶۴/۶	۵۶	۷۰

در جدول ۲، همبستگی بین متغیرهای پژوهش و آلفای کرونباخ آن‌ها ارائه شده است.

جدول ۲. آلفای کرونباخ و همبستگی بین متغیرهای پژوهش

ردیف	متغیر	مولفه‌ها	آلفای کرونباخ	۱	۲	۳	۴
۱	تربیتی	ارزش گرایی معنوی	۰/۹	-			
۲		خلوت با خدا	۰/۸۷	۰/۶۹**	-		
۳		اهمیت معنویت	۰/۸۴	۰/۷**	۰/۶۵**	-	
۴		تاثیر گذاری معنوی	۰/۸۶	۰/۶۸**	۰/۶۲**	۰/۶۱**	-
۵		بهبودی معنوی	۰/۸۹	۰/۳**	۰/۳۱**	۰/۳۶**	۰/۲۲**

** $p < 0/01$

چنان که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، مولفه‌های سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی همگی دارای آلفای کرونباخ قابل قبولی هستند (بالا تر از ۰/۸). همچنین در جدول ۲ نشان داده شده که بین مولفه‌های سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد ($p < 0/01$). در جدول ۳ نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی که به منظور بررسی روایی سازه مقیاس بهزیستی معنوی انجام شده، ارائه گردیده است.

جدول ۳. سوالات، بارهای عاملی و مقادیر ویژه استخراج شده در تحلیل عاملی نهایی برای مقیاس بهزیستی معنوی سالمندان

ردیف	سوالات	بار عاملی
۱	در این مرحله از زندگی‌ام، در زندگی احساس هدفمندی و معناداری می‌کنم.	۰/۶۳
۲	در این مرحله از زندگی‌ام، دارای نشاط معنوی هستم.	۰/۷۶
۳	در این مرحله از زندگی‌ام، دارای رضایت معنوی هستم.	۰/۸۵
۴	احساس می‌کنم می‌دانم که هستم و به کجا می‌روم.	۰/۸۳
۵	در این مرحله از زندگی‌ام، به خدا احساس نزدیکی می‌کنم.	۰/۸۱
۶	احساس می‌کنم که جهت‌گیری معنوی زندگی کنونی‌ام صحیح است.	۰/۸۱
۷	نسبت به آینده زندگی‌ام احساس آرامش و اطمینان معنوی می‌کنم.	۰/۸۵
۸	در این مرحله از زندگی‌ام، رابطه معنوی آرامش‌بخشی با خداوند متعال دارم.	۰/۷۹

چنان که در جدول ۳ مشاهده می‌شود یک عامل نهایی استخراج شده با مقدار ویژه برابر با ۵/۰۶، در مجموع ۶۳/۲۱ درصد از واریانس کل پرسشنامه بهزیستی معنوی سالمندان را تبیین نموده است. در تحلیل عاملی اکتشافی، سنجه کیزر-میر-اولکین برابر با ۰/۹۱ و آزمون کرویت بارتلت برابر با ۱۲۲۹/۹۶ ($p < 0/01$) به دست آمد که هر دو امکان

اجرای تحلیل عاملی اکتشافی را تایید نموده‌اند. در جدول ۴ نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی که به منظور بررسی روایی سازه مقیاس سرمایه معنوی انجام شده، ارائه گردیده است.

جدول ۴. سوالات، بارهای عاملی و مقادیر ویژه استخراج شده در تحلیل عاملی نهایی برای مقیاس سرمایه معنوی سالمندان

ردیف	سوالات				بار عاملی و عوامل
	۱	۲	۳	۴	
۱	۰/۶۲	-	-	-	چقدر باورهای مذهبی شما باعث تسهیل روند انجام امور و کارهایتان می‌شود؟
۲	۰/۶۹	-	-	-	چقدر روش‌هایی که برای انجام امور در پیش می‌گیرید تحت تاثیر فضای معنوی حاکم بر ذهنتان است؟
۳	۰/۷۲	-	-	-	چقدر توجه به ارزش‌های معنوی در انجام امور و کارها به شما احساس معناداری می‌دهد؟
۴	۰/۶۸	-	-	-	چقدر ارزش‌های معنوی را برای دیگران بازگو می‌کنید؟
۵	۰/۶۷	-	-	-	چقدر سعی می‌کنید برای اطرافیان در زندگی یک الگوی معنوی خالصانه باشید؟
۶	۰/۶۶	-	-	-	در مجموع چقدر احساس می‌کنید که در زندگی‌تان معنویت به شما انرژی می‌دهد؟
۷	۰/۵۴	-	-	-	چقدر در طول روز به خود فرصت می‌دهید تا از خدا برای همه چیز سپاسگزاری کنید؟
۸	۰/۶۶	-	-	-	چقدر در انجام امور از آموخته‌های معنوی خود بهره می‌برید؟
۹	۰/۵۶	-	-	-	چقدر در طول روز امور را صرفاً برای رضایت خداوند متعال انجام می‌دهید؟
۱۰	۰/۶۸	-	-	-	چقدر به خود فرصت می‌دهید تا در محلی خصوصی ارتباط معنوی عمیق با خداوند برقرار نمایید؟
۱۱	۰/۷۶	-	-	-	چقدر در طول روز به خود فرصت می‌دهید تا به طور خصوصی با خدا راز و نیازی عاشقانه بکنید؟
۱۲	۰/۷۴	-	-	-	چقدر در طول روز فرصت می‌کنید تا با فعالیتی خالصانه خود را از لحاظ معنوی رشد بدهید؟
۱۳	۰/۶	-	-	-	چقدر معنویت در کلیه امور زندگی شما اهمیت دارد؟
۱۴	۰/۷۵	-	-	-	چقدر درخواست کمک از خداوند متعال برای سلامتی دیگران برای شما اهمیت دارد؟
۱۵	۰/۵۵	-	-	-	چقدر راز و نیاز و عبادت خالصانه خداوند در انجام امور روزمره برای شما اهمیت دارد؟
۱۶	۰/۶۶	-	-	-	چقدر به حکمت الهی در امور و کارهایتان باور دارید؟

۱۷	چقدر دعا برای کسانی که قبلا در میان شما بوده و اکنون به سرای باقی رفته‌اند برای شما اهمیت دارد؟	-	-	-	۰/۵۹
۱۸	چقدر انجام و امور و کارها با اتکاء بر باورهای دینی و معنوی برای شما اهمیت دارد؟	-	-	-	۰/۶
۱۹	چقدر به دیگران در امور و کارها برای رضای خداوند متعال کمک می‌کنید؟	-	-	-	۰/۷
۲۰	چقدر تلاش می‌کنید تا با رفتارهای خود برای اطرافیان الگوی یک انسان خدا ترس باشید؟	-	-	-	۰/۶۸
۲۱	چقدر به خاطر این که فردی خدا ترس هستید اطرافیانان به شما اعتماد دارند؟	-	-	-	۰/۷۵

چنان که در جدول ۴ مشاهده می‌شود چهار عامل نهایی استخراج شده به ترتیب با مقادیر ویژه برابر با ۱/۰۲، ۱/۳۸، ۱/۳۳ و ۱/۰۹ در مجموع ۶۶/۶۹ درصد از واریانس کل مقیاس سرمایه معنوی سالمندان را تبیین نموده‌اند. در تحلیل عاملی اکتشافی، سنجه کیزر-میر-اولکین برابر با ۰/۹۳ و آزمون کرویت بارتلت برابر با ۳۳۵۱/۸۱ ($p < ۰/۰۱$) به دست آمد که هر دو امکان اجرای تحلیل عاملی اکتشافی را تایید نموده‌اند. چهار عامل استخراج شده برای مقیاس سرمایه معنوی سالمندان به ترتیب ارزش گرایی معنوی (۶ سوال)، خلوت با خدا (۶ سوال)، اهمیت معنویت (۶ سوال) و تاثیر گذاری معنوی (۳ سوال) نام گذاری شدند. ساختار تک عاملی پرسشنامه بهزیستی معنوی سالمندان و ساختار چهار عاملی پرسشنامه سرمایه معنوی سالمندان پس از تحلیل عاملی اکتشافی از طریق تحلیل عاملی تاییدی بررسی گردید که شاخص‌های برازش آن‌ها را می‌توانید در جدول ۵ مشاهده کنید.

جدول ۵. شاخص‌های برازش ساختار چهار عاملی سرمایه معنوی سالمندان و ساختار تک عاملی بهزیستی معنوی سالمندان

RMSEA	AIC	PNFI	NFI	CFI	RMSR	GFI	χ^2/df	df	p	χ^2	نکته ۱	نکته ۲
مقیاس سرمایه معنوی سالمندان												
۰/۱۳	۱۰۲۶/۵۱	۰/۶۵	۰/۷۳	۰/۷۷	۰/۰۸۵	۰/۷۱	۴/۹۹	۱۸۹	<۰/۰۰۱	۹۴۳/۵۱	تک عاملی	۱
۰/۰۰۰	۱۶/۷۱	۰/۳۳	۰/۹۹	۱	۰/۰۰۴	۰/۹۹	۰/۳۵	۲	>۰/۰۵	۰/۷۱	چهار عاملی	۲

۰/۰۴۸	۶۵/۴۵	۰/۵۳	۰/۹۸	۰/۹۹	۰/۰۴۹	۰/۹۸	۱/۵۶	۱۵	>۰/۰۵	۲۳/۴۵	۳

لازم به ذکر است که چون مقیاس ساخت و اعتباریابی شده سرمایه معنوی سالمندان، مقیاس جدیدی بود که در پیشینه راجع به تعداد عوامل آن شواهدی در دست نبود، فقط ساختار چهار عاملی با ساختار تک عاملی در جدول ۵ مقایسه شده است. شاخص‌های برازش ارائه شده در جدول ۵ لازم است با نقاط برش مشخصی مورد مقایسه قرار گیرند. در یک ساختار عاملی تاییدی مطلوب لازم است مقدار خبی دو (ستون سوم) غیر معنادار، نسبت خبی دو به درجه آزادی (ستون ششم) کوچکتر از ۳، شاخص نیکویی برازش^۱ (GFI)، شاخص برازش تطبیقی یا مقایسه‌ای^۲ (CFI) و شاخص برازش هنجاری^۳ (NFI) بالاتر از ۰/۹ و ریشه میانگین مجذورات باقیمانده‌ها^۴ (RMSR) و تقریب خطای ریشه میانگین مجذورات^۵ (RMSEA) کمتر از ۰/۰۵ تا ۰/۰۸ باشند. همچنین لازم است شاخص برازش هنجاری مقتصد^۶ (PNFI) از ۰/۵ کوچکتر باشد (هوپر، کافلان و مولن^۷، ۲۰۰۸). با توجه به آن‌چه بیان شد، چنان که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، تقریباً تمام شاخص‌های برازش برای ساختار تک عاملی مقیاس سرمایه معنوی سالمندان از نقاط برش معرفی شده فاصله قابل توجهی دارند. در مقابل نقاط برش شاخص‌های برازش برای ساختار چهار عاملی مقیاس سرمایه معنوی همگی از شرایط مطلوبی برخوردار هستند. به همین دلیل مشخص است که مقیاس سرمایه معنوی با ساختار چهار عاملی که در پژوهش حاضر معرفی شده دارای ساختار عاملی قابل قبول و مطلوبی است. همچنین شاخص‌های برازش مقیاس بهزیستی معنوی سالمندان نیز مطابق با شاخص‌های برازش معرفی شده در جدول ۵، از شرایط مطلوبی برخوردار است. در جدول ۶، میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش

1. Goodness of Fit Index
2. Comparative Fit Index
3. Normative Fit Index
4. Root Mean Square Residual
5. Root Mean Square Error Approximation
6. Parsimonious Normed Fit Index
7. Hooper, Coughlan & Mullen

همراه با نتیجه تحلیل واریانس چند متغیری (مانوا) برای مقایسه سه گروه سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان، سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی و سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی به عنوان شواهدی از روایی تمیزی مقیاس سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمندان ارائه شده است.

جدول ۶. میانگین، انحراف معیار و نتایج تحلیل واریانس چند متغیری سرمایه معنوی و بهزیستی

معنوی سالمندان ساکن و غیر ساکن سرای سالمندان

ردیف	متغیرهای پژوهش	سالمندان غیر- ساکن		سالمندان ساکن		سالمندان ساکن سرای سالمندان دولتی		نتایج تحلیل واریانس چند متغیری	p
		SD	M	SD	M	SD	M		
۱	ارزش گرایی معنوی	۰/۸۶	۳/۳۸	۰/۷۶	۳/۹	۰/۸۹	۳/۷۸	۶/۷۸	۰/۰۰۱
۲	خلوت با خدا	۰/۸۹	۳/۳	۰/۷۸	۳/۸۵	۰/۸۶	۳/۴۵	۸/۴۵	۰/۰۰۰
۳	اهمیت معنویت	۰/۸۱	۳/۶۲	۰/۶۲	۴/۰۲	۰/۷	۵/۸۴	۵/۸۴	۰/۰۰۳
۴	تاثیرگذاری معنوی	۰/۹	۳/۳۱	۰/۹۸	۳/۸۲	۱/۰۵	۵	۵	۰/۰۰۷
۵	بهزیستی معنوی	۰/۹۷	۴/۴۷	۰/۷۶	۴/۲۶	۱/۱۸	۳/۷	۳/۷	۰/۰۳

چنان که در جدول ۶ مشاهده می شود، در ارزش گرایی معنوی ($p < 0/01$)، خلوت با خدا ($p < 0/01$)، اهمیت معنویت ($p < 0/01$)، تاثیرگذاری معنوی ($p < 0/01$) و بهزیستی معنوی ($p < 0/05$) بین سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان، سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی و سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی تفاوت معناداری وجود دارد. برای تعیین تفاوت دو به دو گروه سالمندان سه گانه پژوهش، آزمون تعقیبی شفه انجام گرفت که به طور خلاصه نتایج آن به شرح زیر به دست آمد.

۱- سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی به طور معناداری ($p < 0/01$) دارای ارزش گرایی معنوی بالاتری نسبت به سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی هستند.

۲- سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی به طور معناداری ($p < 0/01$) دارای خلوت با خدای بالاتری نسبت به سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان و سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی هستند.

۳- سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان ($p < 0/01$) و سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی ($p < 0/01$) به طور معناداری از اهمیت معنویت بالاتری نسبت به سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی برخوردار هستند.

۴- سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی به طور معناداری ($p < 0/01$) دارای تاثیرگذاری معنوی بالاتری نسبت به سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی هستند.

۵- سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان به طور معناداری ($p < 0/01$) از بهزیستی معنوی بالاتری نسبت به سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی برخوردار هستند.

بحث و نتیجه گیری

این پژوهش که با هدف ساخت و اعتباریابی مقیاس‌های سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمندان اجرا شد، دو مقیاس بیست و یک سوالی (سرمایه معنوی) و هشت سوالی (بهزیستی معنوی) را به دست داد. در درجه نخست دو مقیاس به دست آمده در پژوهش حاضر به لحاظ محتوایی، با تعاریف و نظریاتی که در باره سرمایه معنوی (لیو، ۲۰۱۱؛ یوسف، ۲۰۱۱؛ کل سو- رایت، ۲۰۱۲) و بهزیستی معنوی (کاتن و همکاران، ۱۹۹۹؛ کیم و همکاران، ۲۰۱۱؛ بلوچر و همکاران، ۲۰۱۲)، به ویژه آنچه در دین مبین اسلام مورد اشاره قرار گرفته است (مطهری، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۲؛ نصر، ۱۳۹۱) همسویی دارد. سوالات مطرح شده در مقیاس سرمایه معنوی سالمندان و به دنبال آن در مقیاس بهزیستی معنوی سالمندان با تلقی سرمایه معنوی و معنویت به مثابه سرمایه دینی (با تاکید بر التزام معنوی و درونی به رفتارها و باورهای دینی، مذهبی و به مثابه دلبستگی به خداوند متعال (با تاکید بر توکل، امید و پیوند با خداوند) (لیو، ۲۰۱۱)، همسویی نشان می‌دهد. به ویژه پرسشنامه سرمایه معنوی سالمندان تهیه شده در این پژوهش، به لحاظ محتوایی با تاکید بر ارزش‌گذاری و پای‌بندی به ارزش‌ها و باورهای دینی و عمل به آنها، و همچنین با تلقی سرمایه معنوی به

مثابه دل‌بستگی به خداوند متعال و به مثابه سرمایه دینی و عاملی معنا بخش به زندگی همخوانی بالایی دارند.

از طرف دیگر از آنجایی که در زمان ساخت و آماده‌سازی پرسشنامه به آموزه‌ها و تعالیم دین اسلام نیز توجه شده است، می‌توان گفت که سوالات و مولفه‌های پرسشنامه سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمندان در پژوهش حاضر دارای همخوانی بالایی با آموزه‌های دین مبین اسلام است. در دین اسلام از یک طرف معنویت با اتکا بر رفتارها و باورهای مذهبی و از طرف دیگر با محوریت دل‌بستگی، توکل و امید به آفریدگار بی‌همتای هستی مورد بحث قرار می‌گیرد (مطهری، ۱۳۶۵؛ حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۲؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ یوسف، ۲۰۱۱). در واقع معنویت در بین مسلمانان از طریق پایبندی به آداب و شعائر دینی و تلاش پیگیر و مستمر برای دل‌بستگی و پیوند با خالق یگانه هستی معنا می‌یابد (مطهری، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۲؛ یوسف، ۲۰۱۱). از چنین منظری، منبع حیات‌بخش و بی‌پایان لایزال الهی در پیوندی جدایی‌ناپذیر با نیروی روانی انسان، منبع و نیروی عظیم و بی‌پایان را که همان سرمایه معنوی است و ماهیتی زاینده، پویا و هدایت‌گر دارد را به انسان عطا می‌کند (نصر، ۱۳۹۱). این احساس بهزیستی و پشتوانه داشتن، هم ارزش روان‌شناختی انسان را ارتقاء می‌بخشد و هم خلاء درونی، بی‌هدفی، یاس و درماندگی را پر می‌نماید. بنابراین با تأکید بر آموزه‌های اسلامی اکنون می‌توان این تعریف را برای سرمایه معنوی مطرح کرد: سرمایه معنوی، نیرو، انرژی و نشاط روانی - معنوی قابل رشد و تحول است که در پیوند روانی - معنوی بین انسان با خود و نیروی بی‌همتای یگانه آفریدگار هستی پدید می‌آید و باعث رفتار هدف‌مند، امیدوارانه، صبر، پشتکار و تلاش در دستیابی به اهداف خرد و کلان می‌شود. در متن این تعریف با درونی تلقی نمودن سرمایه معنوی، این مضمون که سرمایه معنوی پدیده‌ای تغییر پذیر و قابل تحول است نهفته است.

در بخش دیگر، نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد مقیاس سرمایه معنوی سالمندان همسو با تعاریف ارائه شده از سرمایه معنوی در پارادیم‌های مختلف و بالاخص در پارادیم سرمایه معنوی به عنوان دل‌بستگی و پیوند با خدای متعال و پای‌بندی به شعائر و باورهای دینی، متشکل از سوالاتی مبتنی بر ارزش‌گذاری معنوی، اهمیت معنوی، خلوت با خدا و

تأثیرگذاری معنوی است. علی‌رغم این که مقیاس‌های سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمندان برای اولین بار در ایران در این پژوهش ساخت و ارائه شد، ولی همخوانی محتوایی بالایی با نظریات مطرح در عرصه سرمایه و بهزیستی معنوی دارند (مطهری، ۱۳۶۵؛ حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۲؛ الهامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ وودبری، ۲۰۰۳؛ زوهار و مارشال، ۲۰۰۴؛ یوسف، ۲۰۱۱). از طرف دیگر نتایج حاصل از این پژوهش، به عنوان شواهدی از روایی تمیزی دو مقیاس سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی سالمندان نشان داد که سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی در میان سالمندان ساکن و غیرساکن در سرای سالمندان دارای تفاوت معنادار است. به مفهومی کاملاً ساده و روشن این بخش از نتایج نشان می‌دهد که بالاخص سرمایه معنوی در میان سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی به طور نسبی از سرمایه معنوی سالمندان غیر ساکن یا ساکن در سرای سالمندان خصوصی از وضعیت مناسب‌تری برخوردار است. در مقابل بهزیستی معنوی سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی نسبت به سالمندان ساکن در سراسر سالمندان خصوصی دارای تفاوت نیست، ولی از بهزیستی معنوی سالمندان غیرساکن در سرای سالمندان پایین‌تر است. این شواهد حاکی از آن است که سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی از نظر وضعیت سرمایه معنوی و مولفه‌های آن دارای شرایط مناسبی هستند، ولی نسبت به هم‌تایان غیر ساکن در سرای سالمندان در بهزیستی معنوی در وضعیت پایین‌تری هستند. دلایل این تفاوت‌ها به لحاظ نظری می‌تواند این باشد که سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی، ممکن است اساساً وابسته به خانواده‌های مذهبی‌تر (به ویژه نسبت به سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی) باشند. از طرف دیگر سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی، دارای وضعیت اقتصادی ضعیف‌تری نسبت به هم‌تایان غیر ساکن و سالمندان ساکن در سرای سالمندان خصوصی هستند. شواهدی در دست است که نشان می‌دهد، گرایش به امور مذهبی و معنوی در افرادی که مرگ خود را قریب‌الوقوع می‌بینند و در عین حال از شرایط اقتصادی مناسبی نیز برخوردار نیستند تا بتوانند با صرف هزینه، امید به زندگی را در خود تقویت کنند، افزایش می‌یابد (کیم و همکاران، ۲۰۱۱؛ بلوچر و همکاران، ۲۰۱۲). به همین دلیل به نظر می‌رسد که در سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی، به تدریج

سطح ارزش گرایی معنوی، خلوت با خدا، اهمیت معنویت و تاثیرگذاری معنوی بالاتر رفته و از همتایان آنها در جامعه و ساکن در سرای سالمندان خصوصی به تدریج فاصله گرفته است. اما نکته قابل تامل آن است که این بالاتر بودن سرمایه معنوی در سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی، به این دلیل که سطح بهزیستی معنوی آنها نسبت به گروه سالمندان غیر ساکن در سرای سالمندان در حد پایین تری بود، به بهزیستی معنوی آنها کمک چندانی ننموده است. با احتمال زیاد، برخی شرایط خاص سالمندان ساکن در سرای سالمندان دولتی عامل بازدارنده برای پیوند یافتن سرمایه معنوی با بهزیستی معنوی آنها شده است. این مهم لازم است در پژوهش‌های آینده پیگیری شود.

در نتیجه گیری پایانی می توان به کاربرد ابزارهای ساخت و معرفی شده در این پژوهش اشاره کرد. کاربرد اول این که مقیاس‌های ساخت و اعتباریابی شده در پژوهش حاضر را می توان در میان سالمندان در پژوهش‌های آینده، به منظور بررسی سطح سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی آنها استفاده و نسبت به وضعیت سرمایه و بهزیستی معنوی آنها دانش و بینش لازم را کسب کرد. حوزه دوم برای کاربردی مقیاس‌های ساخت و معرفی شده در این پژوهش، به طراحی و اجرای پژوهش‌هایی برای تعیین متغیرهای همبسته با سرمایه و بهزیستی معنوی سالمندان مربوط می شود. بر همین اساس به پژوهشگران علاقه‌مند توصیه می شود که متغیرهای شخصیتی و موقعیتی که می توانند شکل گیری سرمایه معنوی و ایجاد بهزیستی معنوی سالمندان را تحت تاثیر قرار دهند، در قالب الگوهای ساختاری چند-سطحی مورد بررسی قرار دهند. علاوه بر این لازم است پیامدهای رفتاری متعدد را با سرمایه معنوی سالمندان مورد پژوهش قرار دهند تا از آن طریق مشخص گردد که سرمایه معنوی با چه پیامدهای رفتاری دارای همبستگی است. در پایان نیز لازم است در تعبیر و تعمیم نتایج حاصل از این پژوهش به محدودیت‌هایی نظیر این که این پژوهش در گروه سالمندان انجام شده است، لذا در تعمیم نتایج آن به سایر گروه‌های سنی (مانند جوانان و میانسالان) باید احتیاط شود.

منابع

- الهامی نیا، علی صغر؛ نصیری، محمد؛ یوسفیان، نعمت‌الله و همکاران. (۱۳۹۰). معنویت اسلامی: چیستی، چرایی و چگونگی - جلد اول. چاپ اول، قم: انتشارات زمزم هدایت.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۲). انسان کامل در نهج البلاغه. چاپ دوم، قم: انتشارات قیام.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۵). گفتارهای معنوی. چاپ اول، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). مجموعه آثار - جلد ۱. چاپ دوم: تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). عدل الهی. چاپ هفتم، تهران: انتشارات صدرا.
- نصر، حسین. (۱۳۹۱). جلوه‌های معنویت در جهان اسلام. ترجمه فاطمه شاه‌حسینی. چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- Awasthi, P. (2011). Spirituality and health: A psychological inquiry. *Journal of Management Ethics and Spirituality*, 4(1), 89-109.
- Bailly, N., & Roussiau, N. (2010). The Daily Spiritual Experience Scale (DSES): Validation of the short form in an elderly French population. *Canadian Journal of Aging*, 29(2), 223-231.
- Blotcher, E. S., Crawford, S.L., Tran, C., Goldberg, R. J., Rosenthal, L.S., & Ockene, I. S., (2012). Spiritual well-being may buffer psychological distress in patients with implantable cardioverter defibrillators (ICD). *Cardiovascular Medicine Publications and Presentations*, 17(3), 148-154.
- Boyer, P. (2008). Religion: Bound to believe? *Nature*, 455(7216), 1038-1039.
- Bredle, J. M., Salsman, J. M., Debb, S. M., Arnold, B. J., & Cella, D. (2011). Spiritual well-being as a component of health-related quality of life: The functional assessment of chronic illness therapy-Spiritual Well-Being Scale (FACIT-Sp). *Religions*, 2(1), 77-94.
- Cotton, S.P., Levine, E.G., Fitzpatrick, C.M., Dold, K.H., & Targ, E. (1999). Exploring the relationships among spiritual well-being, quality of life, and psychological adjustment in women with breast cancer. *Psycho-Oncology*, 8(5), 429-438.
- Ellison, C. G., & Fan, D. (2008). Daily spiritual experiences and psychological well-being among US adults. *Social Indicators Research*, 88(2), 247-271.
- Gràcia, C. (2012). Spiritual capital: The new border to cross. *Ramon Llull Journal of Applied Ethics*, 3(3), 115-134

- Han, J., & Richardson, V. (2010). The relationship between depression and loneliness among homebound older persons: Does spirituality moderate this relationship? *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, 29(3), 218-236.
- Hodge, D.R., Bonifas, R. P., & Chou, R. JA. (2010). Spirituality and older adults: Ethical guidelines to enhance service provision. *Advances in Social Work*, 11(1), 1-16.
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M.R. (2008). Structural equation modeling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Jeitschko, T.D., O'Connell, S., & Pecchenino, R. A. (2009). Having life more abundantly: caring for the body, mind, and spirit. *Faith and Economics*, 53(Spring 2009), 1-33.
- Kalkstein, S., & Tower, R. B. (2009). The Daily Spiritual Experiences Scale and well-being: Demographic comparisons and scale validation with older Jewish adults and a diverse internet sample. *Journal of Religion and Health*, 48(4), 402-417.
- Kelso-Wright, P. (2012). Spiritual history assessment and occupational therapy: Students using the FICA. Unpublished Master Thesis, University of Puget Sound.
- Kim, Y., Carver, C. S., Spillers, R. L., Crammer, C., & Zhou, E. S. (2011). Individual and dyadic relations between spiritual well-being and quality of life among cancer survivors and their spousal caregivers. *Psycho-Oncology*, 20(7), 762-770.
- Koenig, H. G. (2009). Research on religion, spirituality, and mental health: A review. *Canadian Journal of Psychiatry*, 54(5), 283-291.
- Liu A. (2011). Measuring spiritual capital as a latent variable. Document Retrieved 11 July 2011 from; <http://www.researchmethods.org/4capital.htm>, 1- 14.
- O'Connell, K.A., & Skevington, S.M. (2010). Spiritual, religious, and personal beliefs are important and distinctive to assessing quality of life in health: A comparison of theoretical models. *British Journal of Health Psychology*, 15(4), 729-748.
- Sennott, M. R. (2011). Spirituality and physical health: identifying possible mediators utilizing the quadripartite framework of spirituality. Unpublished Doctoral Dissertation in Applied Social Psychology, the Faculty of the Graduate School, Loyola University Chicago.
- Sharp, I. A. (2010). Immigration as a theologizing experience: Spiritual well-being as a moderating factor in migratory grief and acculturation. Unpublished Doctoral Dissertation in Social work, the Faculty of the Graduate School, Loyola University Chicago.

- Skarupski, K., Fitchett, G., Evans, D., & Mendes, C.F. (2010). Daily spiritual experiences in a biracial community-based population of older adults. *Aging Mental Health*, 14(7), 779-789.
- Stewart, C., & Koeske, G.F. (2009). A preliminary construct validation of the multidimensional measurement of religiousness/spirituality instrument: A study of Southern USA. *International Journal of Psychology and Religion*, 16(3), 181-196.
- Taylor, R. J., Chatters, L. M., & Jackson, J. S. (2007). Religious and spiritual involvement among older African Americans, Caribbean Blacks, and non-Hispanic Whites: Findings from the national survey of American life. *Journal of Gerontology*, 62B(4), S238-S250.
- Underwood, L. G. (2011). The daily spiritual experience scale: Overview and results. *Religions*, 2(1), 29-50.
- Vachon, M., Fillion, L., & Achille, M. (2009). A conceptual analysis of spirituality at the end life. *Journal of Palliative Medicine*, 12(1), 59-59.
- Vink, D., Aartsen, M. J., & Schoevers, R. A. (2008). Risk factors for anxiety and depression in the elderly: A review. *Journal of Affective Disorders*, 106(1&2), 29-44.
- Waetford, C. M. R. (2007). A literature review of spiritual capital, developments of spirituality in the workplace, and contributions from a Māori perspective. Unpublished Bachelor Dissertation, University of Auckland, Aotearoa/ New Zealand.
- Williams, B., Brown, T., & Onsmann, A. (2010). Exploratory factor analysis: A five-step guide for novices. *Journal of Emergency Primary Health Care*. 8(3), 1-13.
- Woodberry, R. D. (2003). Researching spiritual capital: Promises and pitfalls. Unpublished Document prepared for the Spiritual Capital Planning Meeting 9-11 October.
- Yoon, D. P., & Lee, E. K. O. (2007). The impact of religiousness, spirituality, and social support on psychological well-being among older adults in rural areas. *Journal of Gerontological Social Work*, 48(3/4), 281-298.
- Yusuf, M.B. (2011). Effects of spiritual capital on Muslim economy: The case of Malaysia. *Research on Humanities and Social Science*, 1(2), 23-40.
- Zohar, D., & Marshall, I. (2004). *Spiritual capital: Wealth we can live by*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishing.